

לגדול בצילה: **שלושה תיאורי מקרה**

שלושת המקרים הקליניים המובאים בפרק זה, הם שלושה סיפורי ילדות אשר מנותחים לעומק בידי פרויד. באיש הזאבים מתאר פרויד את נזירות הילדות של המטופל סרגיי פנקייב שהגיע אליו לאנליזה בהיותו בן עשרים ושלוש. בעזרת חלום הזאבים המפורסם שלו, חוזר פרויד אל נבכי ילדותו של פנקייב ומבקש לחפור לעומק השכבות הלא מודעות על מנת להעלות מן האוב פרשנויות ומשמעויות חדשות. תיאור המקרה של הנס הקטן הוא מקרה קליני מרתק של פוביה מפני סוסים אשר התפתחה בהדרגה אצל ילד בן חמש. האנליזה בתיאור קליני זה בוצעה בידי אביו של הנס, בהדרכתו ובהנחייתו של פרויד, והיא פורסת בפני הקוראים והקוראות את פרטי השיחות והאירועים שהתקיימו בין הילד בן החמש לבין שני הוריו. בעוד תיאור המקרה של איש הזאבים הוא אנליזה של שנות ילדותו של המטופל הנעשית בדיעבד, ותיאור המקרה של הנס הקטן הוא אנליזה המבוצעת מרחוק באמצעות ההתכתבות עם האב, תיאור המקרה השלישי בפרק זה, זיכרון ילדות של ליאונרדו, הוא אנליזה שעורך פרויד באדם שמעולם לא פגש ולא הכיר; ארבע מאות שנה לאחר מותו מנתח פרויד את ילדותו של

האומן והחוקר לאונרדו דה וינצ'י באמצעות עבודות האומנות שלו וזיכרון ילדות בודד שהתגלה בכתביו.

שלושת התיאורים הקליניים מהווים נדבך משמעותי אשר מתוכו יצק פרויד את התאוריה שלו על ההתפתחות הפסיכו-סקסואלית הילדית. שלושתם נוגעים בפיסות זיכרון ואירועים אשר התרחשו בילדות המוקדמת ועל כן ניתן לצלול בהם אל עומק הקשר עם האם ולפתוח צוהר למורכבות הרגשית הטמונה במערך יחסים זה. בשלושת הטקסטים מופיעה ברית המילה כדימוי מרכזי, אשר נסוב סביב הציר המגדרי ואשר דרכו מוסט המבט מן האם אל הנרטיב האדיפלי, אל הסירוס ואל היחסים עם האב, אך הוא נותר, גם כמאובן מפתח, כסמן אמביוולנטי למקום שבו נסתם הגולל בבהלה מן האפשרות לגעת במורכבות היחסים עם האם; לרגע שבו מצטמצם הקונפליקט אל העיסוק בהיעדר שלה ומוצב קו הגבול בין הסובייקט לאובייקט(ית).

כל אחד מסיפורי המקרה מעורר זווית אחרת של היחסים עם האם ופותח פתח לדיון במושג או באספקט כלשהו מתוך התאוריה הפרוידיאנית על ההתפתחות הפסיכו-סקסואלית הילדית: תיאור המקרה של איש הזאבים, בעקבות חלום הזאבים המפורסם שבו, פותח את הדיון על "הסצנה הראשונית" (Primal Scene) ועל המשמעות הנפשית של דימוי עוצמתי זה; תיאור המקרה של הנס הקטן מאפשר מבט נוקב אל עומק המפנה האדיפלי בעולמו הפנימי של הילד; זיכרון הילדות של ליאונרדו חושף את המשמעויות הרבות הטמונות במושג "האם הפאלית" (The Phallic Mother) ופותח צוהר למורכבות היחסים אל מול כוחה של האם. בשלושת תיאורי המקרה, בעוד פרויד פורס בידו האחת את העושר הטמון ביחסים עם האם, בידו השנייה הוא מכסה על כך באופן המותיר את ברית המילה כממד אמביוולנטי אשר בו בזמן מגלה ומסתיר את ה"פצע" המהדהר בטקסט.

מקרה ראשון איש הזאבים: תולדות הסצנה הראשונית

איש הזאבים הוא תיאור מקרה שבו עסק פרויד באופן אינטנסיבי, בשנים 1910-1914. סרגיי פנקייב היה איש צעיר ממוצא רוסי אשר הגיע לטיפולו של פרויד בשל נזירות כפייתית. תיאור המקרה שפרסם פרויד ב-1918, הוא אנליזה של נזירות הילדות של פנקייב, שפרויד ערך כחמש עשרה שנה לאחר התהוותה, כאשר היה המטופל בן עשרים ושלוש. בתיאור המקרה פורסם פרויד את אירועי ילדותו של פנקייב, שוזר בתוכם פיסות זיכרון, פנטזיות ופחדים, קולע שרשראות של אסוציאציות אשר באמצעותן קורסים נרטיבים קיימים ומתעוררים לחיים אחרים, וכורך את דמיונות ילדותו של המטופל בניתוח פתלתל של אגדות ילדים. השחזור ההולך ונבנה לנגד עיני הקוראים והקוראות מבוסס על ניתוח חלומו המפורסם של פנקייב אשר הופיע טרם היותו בן ארבע, וגם העניק למקרה את שמו - חלום הזאבים:

חלמתי שזה לילה ושאני שוכב במיטתי (מיטתי ניצבה כך שרגלי פנו לחלון ממנו נשקפה שורה של עצי אגוז. אני יודע שבזמן שחלמתי היה חורף ושעת לילה). לפתע נפתח החלון מעצמו ולחרדתי הגדולה אני רואה, שעל עץ האגוז הגדול הניצב לפני החלון יושבים מספר זאבים לבנים. היו שם שישה או שבעה כאלה. הזאבים היו לבנים לגמרי ונראו יותר כמו שועלים או כלבי רועים, כיוון שהיו להם זנבות ארוכים כלשועלים, ואוזניהם ניצבו זקורות כמו אצל כלבים כשהם שמים לב למשהו. בפחד גדול שאטרף כנראה על ידי הזאבים, צעקתי והתעוררתי.²⁴

האימה מן הזאב ומשמעותם של הזאבים הלבנים המופיעים בחלום מהוות את הצוהר שדרכו נכנס פרויד אל עולמו הלא מודע של המטופל בן הארבע. אותה חרדה איומה מסמנת עבורו את קיומו של

24. פרויד, איש הזאבים, עמ' 45.

אירוע או חוויה בעולמו הפנימי של הילד הממתין לפענוח. תיאור המקרה הנרקם סביב "חלום הזאבים" מוביל אל המשגת "הסצנה הראשונית", כרגע שבו נחשפ/ת הילד/ה למיניות ההורים וליחסים הארוטיים ביניהם. בעוד פרויד ראה ב"סצנה הראשונית" פנטזיה נפשית המפגישה עם מיניות הכרוכה ביחסי כוח והיררכיה מגדרית, מבט נוסף אל תוך הטקסט מגלה אפשרות נוספת הטמונה במושג זה אשר פותחת פתח למפגש מעורר כהלה עם המיניות האימהית ועם ראשיתו של מרחב משולש מעבר ליחסים הדיאדיים עם האם.

לידה מוקדמת

אחת האסוציאציות לחלום הזאבים הובילה אל זיכרון המגפה הקשה אשר פגעה בעדרים אשר בנחלה בסמוך לביתו של המטופל בילדותו: "זמן קצר לפני תקופת החלום - פרצה מגיפה בכבשים", הוא מספר. "אביו הזמין את אחד מתלמידיו של פסטר שחיסן את החיות, אך לאחר החיסון מתו עוד יותר חיות מאשר קודם לכן".²⁵ מעמד המשפחה הביא עימו תקווה לריפוי בידי טובי הרופאים, אך זו מתבדה עד מהרה והמצב הלך והחמיר. תמונה זו של הבטחה לריפוי וכישלון אשר מופיעה כאסוציאציה לחלום מהווה את הדי-אן-איי למוטיב מעורר אימה אשר חוזר על עצמו בחייו של המטופל, מעצב את יחסו אל האנליזה ומכונן מרכיב משמעותי בחרדה שלו. הקרבה לכוח ולכסף לא זו בלבד שאינה עוזרת כי אם מכניסה פנימה קונגלומרט טראומטי הנוגע ליחסי כוח ומשתבלל בהדרגה בעולמו הנפשי של המטופל.

סרגיי קונסטנטינוב פנקייב נולד למשפחה רוסית עשירה של אצילים ובעלי אדמות. כפי שמתאר מיקל בורק-יאקובסן (Borch-Jacobsen), אביו נהג לארגן מסעות ציד של זאבים על אדמותיו, ולאחריהם נערכה חגיגה גדולה סביב גופות הזאבים. "ספריית

25. שם, עמ' 47.

הקונגרס", כפי שמתאר בורק-יאקובסון, "מחזיקה ברשותה מספר תמונות של סרגיי הצעיר עם אימו ואחותו על רקע ערימת גופות החיות".²⁶ לצד העושר המופלג, החגיגות והחיים הציבוריים סבל האב מאלכוהוליזם, אובחן כסובל ממניה-דפרסיה ופסיכוזא, וטופל באופן דיסקרטי על ידי זאב אחר, פסיכיאטר ופסיכואנליטיקאי בשם משה וולף (Wulff, זאב). גם בני משפחה אחרים סבלו ממשברים נפשיים קשים: סבו של סרגיי מצד האב מת מאלכוהוליזם; אשתו, סבתו של המטופל, שקעה בדיכאון לאחר מות בתה היחידה וככל הנראה התאבדה באמצעות נטילת מנת יתר של תרופות; אחד מדודיו של סרגיי מצד אביו פיתח פרנויה ואושפז; שתיים מבנות דודותיו מצד האם סבלו מסכיזופרניה וטופלו גם הן על ידי משה וולף; אנה, אחותו של סרגיי המבוגרת ממנו בשנתיים וחצי, התאבדה בהיותה בת שמונה עשרה. עובדה זו השפיעה קשות על מצבו הנפשי של סרגיי. לאחר ההתאבדות נשאבה האם לאבל מתמשך ודיכאון, והאב התאבד גם הוא שנתיים לאחר מכן, ב-1908, באמצעות נטילת מנת יתר של תרופות.

נדמה כי תמונת הזאבים בחלום טווה חוט המחבר באופן מעורר שאלות בין הזאבים השחויטים לבין בני המשפחה שחלו ונזקקו לעזרתו של פסיכיאטר ששמו זאב.²⁷ שרשרת זו של אסוציאציות ומשמעויות של ה"זאב", שלא נפתחה באופן ישיר בניתוח החלום

26. Borch-Jacobsen Mikkel, *Freud's Patients: A Book of Lives*. Reaktion Books, 2022, p. 162, תרגום שלי.

27. חשוב לציין כי משה וולף טיפל במשפחת פנקייב בשנים שלאחר חלום הזאבים המפורסם, ועל כן לא היה אטיולוגיה לחלום במובן הישיר אך עשוי היה לעלות כאסוציאציה או כאטיולוגיה לחלום מתוך שנות בגרותו של המטופל, אשר בהן הכיר סרגיי את וולף כפסיכיאטר ופסיכואנליטיקאי שטיפל במשפחתו. החלום, אשר הובא לטיפול בהיותו של המטופל בן עשרים ושלוש, גם אם נחלם בילדות, טעון תמיד, כפי שמסביר פרויד, בחוויות, מחשבות ופנטזיות מתוך עקבות ההווה של המבוגר.

שערך פרויד אך הותירה משקע ושביל של עדויות בטקסט, עשויה להוביל אל פרשנויות חדשות בנוגע לאלימות וליחסי הכוח המגולגלים בחייו של המטופל. על אף השפע והעושר הכלכלי שבני המשפחה נולדו אליו, ולמרות הציפייה לעזרה וטיפול על ידי הפסיכיאטריה והפסיכואנליזה והרצון לשים בהן את מבטחם, התפשטו המשברים הנפשיים במשפחתו של פנקייב כמגפה בעדר כבשים. עוד בטרם לידתו של סרגיי נעה המורשת המשפחתית בין ההבטחה להגנה ובין חיים מלאי טראומה, אובדן וכאב, וניתן לסמן את האופן שבו שזורים היררכיה ויחסי כוח בחזרתיות הטראומטית. פרויד אכן מצביע על מאפיינים אלה בעולמו של המטופל, אך תנועה זו שבין עליון לתחתון אינה פוסחת גם על התהליך הטיפולי – ובהמשך על המבנה הטקסטואלי – אשר לעיתים מטפס אל גבהים ולעיתים צונח למעמקים. "קיים גם היפוך בעובדה שהזאבים בחלום יושבים על העץ", כותב פרויד בעקבות החלום והאסוציאציות אליו, "בעוד שבסיפורו של הסבא הם נמצאו למטה מבלי שיוכלו לטפס על העץ".²⁸ בתוך המבנה הבינרי הזה, בתנועה שבין עליון לתחתון, מתרחש סיפורו של סרגיי פנקייב.

מוטיב ההבטחה הגדולה והכישלון שמגיע לאחריה הולך ומתבהר במהלך הטקסט בסיפורו של פנקייב, באמצעות דימוי חוזר של לידה מוקדמת. פנקייב מעיד כי חי את חייו במעין מסך מן העולם, תחושת ריחוק וזרות שטשטשה את הסביבה ולא אפשרה לו מגע עם החיים. "תלונתו היתה שצעף מכסה את עיניו ומסתיר ממנו את העולם", כותב פרויד ומסביר כי "מעטפת המזל' היא [...] אותו צעף שהסתיר אותו מהעולם ואת העולם ממנו. התלונה שלו היא למעשה משאלת לב שהתגשמה, היא הציגה אותו שוב כמי שחזר לרחם אמו, אלא שמדובר בפנטזיה של בריחה מהעולם. וכך

28. פרויד, איש הזאבים, עמ' 51.

יש לתרגם אותה: אני כה אומלל בחיי, אני חייב לחזור לרחם".²⁹ על פי פרויד, השחזור הדרמטי בחייו של פנקייב ותחושת המיסוך שליוותה את חייו מבטאים למעשה מבנה נרקיסיסטי המבוהל מן העולם ומבקש לעטוף את עצמו בעטיפה מגנה ולחזור לרחם האם. אכן, כך מתברר במהלך האנליזה, פנקייב נולד "כשהוא 'עטוף מזל'. לכן גם ראה עצמו תמיד כילד בר מזל שלא יאונה לו כל רע";³⁰ הוא נולד עטוף בשק מי השפיר – סימן למזל טוב שילווה את הנולד. עובדה זו מהווה גם רגע של חיבור באנליזה, כיוון שגם פרויד עצמו, על פי העדויות, נולד עטוף בכיפת המזל של שק מי השפיר. כבר מראשיתה של האנליזה ועוד בטרם מתגלה עובדה זו, לפרויד נדמה שנוצר חיבור עמוק וכי ראשיתו של הקשר הטיפולי מביאה עימה הבטחה גדולה עבור המטפל והמטופל גם יחד. כפי שהוא מנסח זאת במכתבו לפרנצי (Ferenczi), "זהו רוסי עשיר עם רגשות כפייתיים, ואני מרגיש כשיר להישגים יותר משהייתי אי-פעם".³¹

עבור פנקייב, העושר והבטחת "המזל" שעימה נולד היו בה בעת מעטפת ההגנה שלו והשחזור הטראומטי של חייו. מטפורת המסך, או למעשה הרמת המסך, שבה משתמשת ענת צור מהלאל (Tzur Mahalel) על מנת לתאר את הדרמה המתרחשת הן בחייו של "איש הזאבים" והן בתהליך האנליטי, מאופיינת בבהלה מפיתחת החלון, מפיקחת העיניים ובבריחה אל מרחב רחמי על מנת להיטמע בגוף האם. כפי שהיא כותבת, זוהי "כליאה מאחורי מסך כשחזור לקונפליקט שיצרה חוויית הקריעה בטרם עת מהשלווה השקטה של המרחב הרחמי",³² אשר באה לידי ביטוי בדיאלקטיקה חמקמקה של חשיפה והסתרה שאינה מאפשרת תהליך התפתחותי ושינוי.

29. שם, עמ' 119.

30. שם, עמ' 119.

31. שם, בתוך המבוא מאת דרור גרין, עמ' 7.

32. ענת צור מהלאל, אנליזה מן העבר האחר – מטופלי פרויד כותבים, תל אביב: רסלינג, 2021, עמ' 188.

הפערים הרבים בחייו של המטופל – ההבטחות הגדולות שאליהן נולד והנפילות הטראומטיות מגן העדן המובטח – משחזרים פעם אחר פעם את מבנה הבהלה כחרדת נפילה: נפילה מן העץ, נפילה מגבהים של עושר אל עוני, נפילה אל חולי ולידה שהיא נפילה מן הרחם, הפלה.

מבנה החרדה של המטופל ודימוי עוצמתי זה של (חרדת) הלידה המוקדמת העולה מן הטקסט מעוררים שאלות על הפרידה מן האם ועל היחסים של המטופל עימה. דימוי הלידה מכיל בתוכו את הפרידה המוקדמת מדי מן האם שאינה רק יולדת את ילדיה כי אם גם מפגישה אותם ואותן עם הפרידה האינהרנטית – עם יכולתה לנתק את חבל הטבור. הצורך לחזור ולהיבלע ברחם הוא עדות לקונפליקט בלתי מעובד ומעורר חרדה אל מול האם שאינה רק מעניקה חיים כי אם גם עשויה להיות קוטעת, חותכת, נוטשת וממיתה.

פרויד אכן מסמן את הקושי של פנקייב בילדותו אל מול היעדרה של האם אשר מיעטה לבלות עם ילדיה, בין היתר בשל מחלות המעיים שסבלה מהן. "כבר בשנות ילדותו המוקדמות", הוא כותב, "נמצאה האם מעט יחסית במחיצת הילדים".³³ כפי שהיה נהוג בתקופה זו במחוזותיהם של בני העשירים ובני המעמד הגבוה – ומעניין לחשוב כי גם פרויד גדל כך – פנקייב טופל בידי אומנת, "איכרה זקנה ובלתי משכילה, שרחשה כלפיו חיבה בלתי נדלית. הוא מהווה בעבורה תחליף לבנה, שמת בטרם עת".³⁴ היעדרה של האם בולט גם בהתפרצות המחלה הנוירוטית, כאשר ראשיתה של החרדה מתעוררת בעקבות חוויה של פרידה מן ההורים אשר עזבו את האח והאחות למשך הקיץ בהשגחת אומנת אנגלייה ש"התגלתה כשוטה רעת מזג". התפתחות המחלה הנוירוטית, כפי שמתאר זאת פרויד, החלה "כאשר חזרו הוריו מחופשת הקיץ [...]

33. פרויד, איש הזאבים, עמ' 30.

34. שם, שם.

גילו שחל בו שינוי. הוא הפך לבלתי מסופק, עצבני ונסער, הרגיש פגוע בכל הזדמנות, השתולל וצרח כפרא אדם".³⁵ הסימפטומים ניכרו גם באירועים דומים שחזרו על עצמם לאורך חייו ושבהם אף הוא עצמו ראה את התנהגותו כתמוהה. המטופל היה מאבד שליטה, ומאשים את אימו בכך ש"היא איננה אוהבת אותו, שהיא מעונינת לחסוך על חשבוננו, ושהיא בוודאי הייתה רוצה לראות במותו".³⁶

מעבר לשאלת היעדרה של האם, ניכר בזיכרונותיו של פנקייב העיסוק של הילד הצעיר בהזדהות עימה. בדומה לאם, גם הוא ביטא חרדות גופניות, טען שגם בצואה שלו יש דם וחזר פעמים רבות על מילותיה של אימו באומרו ש"כך אינו יכול עוד לחיות".³⁷ הוא נטה לעיסוק בפעולות המעיים, סבל מקושי ביציאות ספונטניות, וכמוה ביטא רגשות באמצעות הגוף. הטקסט מעלה חלקי עדויות המלמדים על נטיית האם לדיכאון והעיסוק שלה בגוף, ומזמין תהיות לגבי האופן שבו, בדומה לאימו, למד הילד לבטא קושי רגשי באמצעות סימפטומים סומטיים. רגעים טקסטואליים רבים פותחים צוהר להתבונן באופן שבו קשורה האימה מפני הזאב לרגשות האמביוולנטיים הקשים אל מול האם, שבהם בולט לא רק צורך "לחזור אל הרחם" וכמיהה להזדהות עימה, כי אם גם זעם על הפרידה ממנה. אל מול ניסיונותיו של פרויד לפרש את החרדה מן הזאב על פי המודל האדיפלי של הפחד מן האב המסרס, מבעד לפני השטח מבצבץ חוט קדום המצביע על מקור אחר לחרדה הנטוע ביחסיו המורכבים של פנקייב עם אימו. כל אנליזה משחזרת במובן כלשהו את חוויית הלידה של המטופל/ת, כותב אוטו ראנק (Rank) בעקבות טקסט זה של פרויד, ומסביר כי האתגר הגדול ביותר המופקד בידי האנליטיקאי/ת הוא לאפשר למטופל/ת להיפרד במתינות, באופן שאינו משחזר את

35. שם, עמ' 31

36. שם, עמ' 93.

37. שם, עמ' 95.

המבנה הטראומטי, וללמד אות/ה לעמוד על רגליו/ה ולחיות את חייו/ה.³⁸ התהליך הטיפולי שעבר פנקייב אצל פרויד היה ללא ספק מעמיק, אינטנסיבי וממושך, ואף על פי כן, ניתן לסמן את האופן שבו משוחזרת בו טראומת הלידה המוקדמת. על אף הבנתו של פרויד את טראומת הלידה המוקדמת בעולמו הנפשי של המטופל וניסיונותיו לייצר תנועה אחרת, משוחזר מבנה זה בתהליך האנליטי. פרויד זיהה את החרדה הזו של פנקייב גם בתהליך הטיפולי, כאשר אל מול האובדנים הרבים בחייו ובתגובה לחסר הוא נאחז באופן תלוצי ומבוהל במטפל, תוך התנגדות לשינוי שעשוי להתרחש בתהליך האנליטי, ומתוך קושי לגעת באובדן ולעבד את האירועים שהתרחשו בחייו. הוא מסמן את הדממה המוחלטת והיעדר התנועה בחלום הזאבים, כמו גם את הסימפטום של העצירות והיעדר תנועת המעיים שביטאו ככל הנראה את הקושי של המטופל "לעכל" את המפגש שלו עם העולם. "המטופל [...] נותר במשך זמן רב בלתי ניתן להשגה", הוא כותב, "כשהוא מתבצר מאחורי עמדה של הימנעות צייתנית. הוא הקשיב, הבין, ולא נתן לדבר להתקרב אליו".³⁹ בעקבות ההתקדמות האיטית בטיפול ובהיותו ער להתנגדויות אלה של המטופל החליט פרויד לנקוט צעד דרסטי והציב תאריך סיום לאנליזה. "תחת השפעתו האכזרית של תאריך הסיום המיועד", הוא מסביר, "נחלשו התנגדותו וקבעונו למחלתו, ועתה בתוך זמן קצר ביותר סיפקה האנליזה את כל החומר שאיפשר לפתור את המעצורים שלו ולהסיר את הסימפטומים שלו".⁴⁰

אלא שמהלך זה של בקיעת מי השפיר שביצע פרויד לא הוביל להיפרדות בריאה שתאפשר למטופל לצאת אל העולם ולעמוד על

38. Otto Rank, "The Trauma of Birth in its Importance for Psychoanalytic Therapy", *Psychoanalytic Review* 100, 2013 (1924): 669-674, esp.

670

39. פרויד, איש הזאבים, עמ' 26.

40. שם, עמ' 27.

רגליו, אלא הותיר אותו בלוע עוד יותר בעולם האנליטי, ולמעשה לאורך חייו נותר פנקייב קשור ותלוי באנליזות שונות, כשהוא נמשך לקיים מפגשים וראיונות רבים אשר מיקמו אותו במרכז החקירה והכתיבה הפסיכואנליטיות – סובייקט או למעשה אובייקט המבט עבור אנליטיקאים וחוקרים רבים. עובדת היותו כלוא בזיכרון האנליזה שעבר אצל פרויד באה לידי ביטוי גם בכך שהתייחס אל עצמו כתיאור מקרה קליני וכסובייקט של הפסיכואנליזה והמשיך לכנות את עצמו לאורך חייו בשם "איש הזאבים". כך, בעוד פרויד תיאר את הפנטזיה הרגרסיבית-נרקסיסטית לחזור לרחם האם שאפיינה את "איש הזאבים", הוא גם שחזר בטיפול עצמו את המבנה הטראומטי הטבוע בה.

בליעתו של המטופל בתוך העולם האנליטי מעידה אולי על הקושי של הפסיכואנליזה לטפל במקרים רוויי טראומה ועל האופן שבו עשויה האנליזה לשתף פעולה במקרים אלה עם המבנה הפנימי של המטופלות והמטופלים. על אף הכוונה לייצר התקרבות בתהליך הטיפולי, נשאב המטופל במובנים רבים אל תוך שחזור הטראומה, וכפי שאראה בהמשך, ההשתכללות המבוהלת הייתה משותפת למטפל ולמטופל גם יחד. על פי הקריאה שאציג, הטיפול בפנקייב לא אפשר תהליך הדרגתי של לידה והיפרדות בשל הקושי להישיר מבט אל מורכבות היחסים עם האם, אל הצורך להזדהות עימה ואל הזעם כלפיה. באמצעות דימוי ברית המילה ניתן לזהות את המקומות הטקסטואליים שבהם מופיע המבנה הטראומטי ולהצביע על האופן שבו שלובים בו המטפל והמטופל גם יחד בבהלה מן הממד האימהי. הנזקקות לאם והתלות הטמונה ביחסים עימה מעוררות בטקסט פעם אחר פעם את הניסיונות (ההיסטריים, יש לומר) להיצמד אל הפאלוס, לאחוז בגבריות ולזהות אותה עם צידם העליון של היחסים ההיררכיים, אך גם מותירות את ברית המילה כסמן קונפליקטואלי של אותו ממד פצוע אשר מכסה ומגלה את פגיעותו.

פצע ברית המילה

חייט יושב בחדר עבודתו כשלפתע נפתח החלון, ופנימה מזנק זאב. החייט רודף אחריו ומכה בו באמתו, לא, הוא מתקן את עצמו, החייט תופס אותו בזנב ותולש אותו ממנו כך שהזאב נמלט משם בבהלה. זמן מה לאחר מכן צועד החייט ביער, ומבחין לפתע בלהקת זאבים הבאה לקראתו; הוא בורח מפניהם ומטפס על עץ. תחילה מסתובבים הזאבים אוברי עצות, אך הזאב הנכה שנמצא שם ורוצה להתנקם בחייט, מציע שיטפסו זה על גבו של זה עד שהאחרון יוכל להגיע לחייט. הוא עצמו, שהינו מבוגר וחסון, יעמוד בבסיס הפירמידה הזו. הזאבים עושים כדבריו, אך החייט שזיהה את המבקר שבא על עונשו, קרא לפתע בקול כמו פעם: תפסו את האפור בזנבו! הזאב נטול הזנב נחרד מהזיכרון, ונמלט מהמקום כשהוא ממוטט את כל שאר הזאבים שמעליו.⁴¹

(אגדה שהופיעה כאסוציאציה לחלום)

הקונפליקט שמזהה פרויד אצל פנקייב נוגע בפגיעה הנרקסיסטית שחוזה הילד מתוך הצורך להזדהות עם האם. "בזמן החלום", הוא כותב, הזדהה המטופל "עם האם המסורסת, והוא נאבק עתה במסקנה הזו. או בתרגום שאני מקווה שהוא מדויק: אם אתה רוצה שאבא יספק אותך, אתה חייב להסכים לעבור סירוס כמו אמא; אבל אני לא רוצה את זה. כלומר, מחאה ברורה של הגבריות!"⁴² מחאה זו של הגבריות, מסביר פרויד, מייצרת אצל המטופל מבנה חרדה שבו בה בעת שהוא מזדהה עם האם הוא גם מבוהל מן האפשרות "להיות מסורס כמוה". כמו בסיפור על החייט והזאב, אשר בו נמלט הזאב כשעולה רמז לזנבו הכרות ובכך ממוטט את סולם הזאבים

41. פרויד, איש הזאבים, עמ' 47.

42. שם, עמ' 63.

שהוא נושא על גבו - כל תזכורת להיותו פצוע מובנת כאפשרות של נפילה אל הצד הנחות של ההיררכיה, כ"פגיעה בנרקסיזם הגברי" ועל כן ממוטטת בבהלה את מגדל הזאבים.

בכך מתאר פרויד מבנה של גבריות שבה הסובייקט מבוהל מן האפשרות להביט בפצע שלו עצמו. בטקסט ניתן לקרוא את המבנה המתגבש של הילד אשר חווה אירועים קשים ואף טראומטיים בחייו אך נאסר עליו לבטא קושי ופגיעות והוא לומד כי מצופה ממנו להתגבר ולהתגבר - להפוך לגבר - וכי האפשרות היחידה העומדת בפניו היא להשליך את הפצע על האם. ציפייה זו פגש פנקייב כבר בראשית חייו: בצקצוק הלשונות אל מול הפוזיציה שלו ביחס לאחותו ש"עלתה עליו במובנים רבים ונהגה להתגרות בו"; בהרמות הגבה אל מול השקט והרוך שלו שבאו לידי ביטוי באמירות "שמן הראוי היה שהוא יהיה הילדה ואחותו המבוגרת תהיה הילד" ואף בתיאור התנהגותו על ידי ההורים כ"בלתי נסבלת" כאשר "הפך לבלתי מסופק [...] הרגיש פגוע בכל הזדמנות",⁴³ לאחר שעזבה אותו אימו למשך הקיץ. אף על פי שפרויד מזהה את המבנה הזה, הוא גם משחזר אותו בתהליך האנליטי, בקיבוע נוקשה של התפקידים המגדריים ובאופן שבו הוא מתרגם את התנהגותו של המטופל כ"היסטרי" ואת הצורך שלו להזדהות עם האם כמבנה היררכי המוגדר על פי יחסו לאיבר המין הגברי.

דימוי ברית המילה עולה באחד מזיכרונותיו של פנקייב כרגע כזה של מפגש עם פגיעות ו"פצע":

כשהייתי בן חמש שיחקתי בגינה ליד המטפלת שלי, וחרטתי באולרי על קליפתו של אחד מעצי האגוז שמילאו תפקיד גם בחלום שלי. לפתע הבחנתי בבהלה שקשה לבטאה במילים, שחתכתי לעצמי את הזרת בידי (הימנית או השמאלית?) באופן כזה שהיא נותרה תלויה על העור בלבד. לא הרגשתי בכאב

43. שם, עמ' 31.

כלשהו אבל הרגשתי פחד גדול. לא העזתי לומר דבר למטפלת שלי שהיתה מרוחקת ממני צעדים ספורים, צנחתי על הספסל הסמוך ונותרתי לשבת מבלי יכולת להעיף מבט אחד נוסף על האצבע. לבסוף נרגעתי, התבוננתי באצבע וראיתי שהיא איננה פצועה כלל.⁴⁴

רגע הבהלה, בדומה לבהלה שהביא עימו החלום, הוא רגע של מפגש עם הפצע - לא זה של האם כי אם הפצע שלו עצמו כילד אנושי שיכול לדמם. אף על פי שנולד עטוף בהגנות מרובות, בקרום מי השפיר, בעושר מופלג ובגבריות, הפגיעה היא אפשרות. והיא מעוררת בהלה דווקא מכיוון שהאפשרות לגשת בבכי אל האומנת שלו אינה קיימת. הילד הצעיר שחוזה טראומות ואובדנים רבים נפגש דרך אותו חלום-הלוצינציה הן עם פגיעותו שלו והן עם האיסור שהיא נושאת בתוכה.

האצבע הנותרת תלויה על פיסת עור דק ומעוררת בילד פחד עצום מהדהדת את הטקס היהודי, שבו נחתכת עורלת התינוק, ופרויד אכן מסביר כי הלוצינציה זו התרחשה סביב התקופה שבה התוודע המטופל "לטקס המילה של ישו הנוצרי ושל היהודים בכלל".⁴⁵ דימוי ברית המילה, העולה כאן מספר פעמים בטקסט, פותח צוהר אל אותה פגיעות, ובעקבותיו עולה לרגע האפשרות לאחוז בפצע של המטופל, הילד הזכר, אשר נדרש להיות נאמן ל"גבריותו", להתגבר מבלי שתהיה לו יכולת לבטא את תגובתו הרגשית לאירועים הטראומטיים ולנסיבות חייו הקשות. מלבד הבהלה מן הפגיעות, ניתן גם לראות מתוך הדיון בטקסט את הפתרון הנרקם בשיתוף פעולה מבוהל בין המטפל והמטופל, כשמוצב הפיצול החד וההיררכי בין המינים ומושלכים הפגיעות והפצע על האם והאיש.

44. שם, עמ' 104.

45. שם, עמ' 105.

על אף שכיחודי מכיר פרויד את כאב ברית המילה, משוחזרת בטקסט הבהלה מאפשרות קיומו של "הפצע". בעקבות העיסוק הנפשי בברית המילה, מסביר פרויד, צמחה והתפתחה בילד ההכרה בסירוס, התעורר בו הפחד מן האב והתייצבה אצלו ההזדהות עם העמדה הגברית: "בעבור המטופל הקטן שלי היתה לעץ משמעות של אישה. הוא שיחק אם כן את תפקיד האב, ויצר קשר בין הדימויים של האם שהיו מוכרים לו, להכרתו בסירוסן של הנשים, ו'הפצע'".⁴⁶ האפשרות שהפצע עשוי להיות קיים גם אצל הגבר ולא רק אצל האישה ממוטטת בכל פעם מחדש את מגדל הזאבים בבהלה אשר מחזירה אל הבינריות של היחס המיני ואל עמדה דיכוטומית שאינה מאפשרת מרחב משחקי ומורכבות רגשית. העץ מייצג את האישה הפצועה והמדממת,⁴⁷ הילד הצעיר לוקח על עצמו את תפקיד האב, חורט באולרו בעץ ומבין את משמעותו של ה"פצע" הנשי, את ה"היעדר" של האישה ואת תפקידה המיני אל מול הגבר.

התשווקה לבצע "חתך בעץ בעזרת הסכין"⁴⁸ עד זוב דם, המופנית, על פי פרויד, כלפי האם, מעלה שאלות בנוגע לכעס של הילד על האם - אולי בשל היעדרותה, הפרידות ממנה בזמנים של פגיעות וטראומה, יכולתה לנטוש אותו, ואולי גם בשל הקנאה ברשות שיש לה לבטא פגיעות - אפשרויות שהנרטיב הטקסטואלי אינו נעצר עליהן. האגרסיה המופנית כלפי האם עשויה לבטא משמעות אחרת של עיסוק בהיעדר של האם - לא תגובה להיעדר-איבר-מין שלה, אלא להיעדר שלה עבורו, היעדר שהותיר דווקא במטופל חוויה של חסך וחסר. אל מול אפשרויות אלה הזועקות מן הטקסט מצייר

46. שם, שם.

47. באסוציאציות של המטופל עלתה הלוצינציה של חריטה בעץ שיצא ממנו דם.

48. פרויד, איש הזאבים, עמ' 104.

פרויד את האלימות המינית כאגרסיה גברית "בריאה" הפוצעת את האישה וגורמת לה לדמם, ובמקביל לדימוי המילה, מתחדדת בטקסט תנועה המסמנת את היחסים ההיררכיים סביב איבר המין הגברי. פרויד מתאר את הפצע של נשים שלהן (בתפיסה של הילד הפרוידיאני) "אין פין מפני שהוא נלקח מהן בלידה"⁴⁹ כאשר הן עוברות סירוס ובמקום האיבר הגברי יש להן פצע המשמש ליחסי מין; הוא מפתח את ההבנה ש"שהסירוס הוא תנאי לנשיות" וממשיג את הסצנה הראשונית כהבנה של היחסים המיניים בין ההורים הנתפסים כ"אקט אלים" אשר בו פוצע הגבר את האישה וגורם לה לדמם. כל אלה מבנים היררכיה (ואלימות) ביחסים הבין-מיניים, שבהם הגבר פוצע והאישה פצועה, ובכך סוגרים על האפשרות להישייר מבט ולשאול על צידם השני של היחסים העולה מן הטקסט - עומק הפצע של הילד (הזכר) אל מול האישה, האם.

לכל אורך הטקסט פורס פרויד בפני הקוראים והקוראות אירועים שונים שבהם עולה נושא הסירוס מצד נשים שונות בחייו של המטופל. כך למשל כאשר החל "לשחק באיבר מינו לפני הנגיה [...] פניה הרצינו והיא הסבירה לו שהדבר לא טוב. ילדים שעושים ככה מקבלים באותו מקום 'פצע'".⁵⁰ באירוע אחר, כאשר "חילקו לילדים פעם מקלות סוכר צבעוניים, היתה זו האומנת שנטתה לדמיונות פרועים, שהסבירה להם שמדובר בחתיכות של נחשים קצוצים",⁵¹ ופרויד, כמובן, התייחס לכך כאסוציאציה המכוונת לסירוס. באירוע שלישי משחזר פרויד מתוך פיסות זיכרון סצנה קדומה בחייו של המטופל הצעיר ובה הופנה לעברו איום בסירוס מפיה של מטפלת קודמת: "הוא השתין בחדר והיא הפנתה לעברו,

49. שם, עמ' 105.

50. שם, עמ' 40.

51. שם, עמ' 41.

ללא ספק בבדיחות הדעת, איום-סירוס כלשהו.⁵² איומי הסירוס העולים מפייהן של דמויות נשיות בחיי המטופל מהדהדים את הסצנה הראשונית כאירוע שבו מבין הילד את כוחה של האם לכרות את הרצף הדיאדי - לנתק את התינוק מן השד ולהפנות את מבטה אל אחרויות שמעבר אליו. כל אלה מהווים קרקע פורייה להתפתחות יחס רגשי מורכב כלפי האם, המכיל בתוכו רגשות סותרים של אהבה וקרבה אל מול חרדה וקנאה. אירועים אלה מצטרפים לפחדים ואמביוולנטיות רגשית אל מול אימו וכלפי נשים שונות בחייו, אשר עשויים היו להוות צוהר לדיון. פרויד אכן פורס את האירועים שיכולים היו להוביל לדיון מעמיק ביחסים אלה, אך באמצעות העיסוק בברית המילה הוא מקנה פתרון בדיעבד לכל השאלות אשר נותרו פתוחות וסוגר למפרע את האפשרות העתידית להתבונן באופן אחר באירועים שיבואו. אף על פי שברגע זה פותח פרויד את הדלת אל שאלת הפצע של הגבר, הוא גם מקנה לה פתרון יחיד הסותם את הגולל על ההזדמנות לגעת בעומק היחסים עם האם. הוא מסביר:

למרות שאיומי הסירוס, או הרמיזות לסירוס, שחוהו באו דווקא מעברן של הנשים, הרי לאורך זמן לא היה די בכך כדי למנוע את התוצאה הסופית. שכן בסוף היה זה בכל זאת האב שהוא חרד שיסרס אותו. בנקודה זו ניצחה התורשה את ההתנסות המקרית; בימיה הראשונים של ההיסטוריה האנושית היה זה ללא ספק האב שהשתמש בסירוס כבעונש, ומאוחר יותר הוא הקל בו והנהיג במקומו את המילה.⁵³

אם בימי חייו הראשונים חשוף הילד לכוחה של האם, ו"איומי הסירוס", החיתוכים והפרידות מגיעים מצידה, פרויד מסביר, בעקבות ברית המילה, כי בימיה הראשונים של ההיסטוריה האנושית

52. שם, עמ' 112.

53. שם, עמ' 105.

הונהג הסירוס בידי האב. ועל כן, מרגע זה ואילך, הן בחייו של המטופל והן במהלך ההתפתחות הפסיכואנליטית, מוצב הסירוס כפנטזיה מרכזית בהתפתחות הילדית הממוקדת ביחסים עם האב בלבד. באמירה זו קושר פרויד את ההתפתחות האינדיווידואלית בהתפתחות החברתית, את חיי מטופליו בהיסטוריה של העם היהודי, את האונטוגנזה בפילוגנזה. הוא מהדק את החבל סביב קיומה הבלעדי של פנטזיה נפשית שהיא בו בזמן אישית וכלל-אנושית, שנוגעת בחיי המטופלים ומעצבת את ההיסטוריה, ומבסס את הנרטיב האדיפלי כמיתוס אנושי הקודם לכל התנסות אישית. זהו הרגע שבו נאטמת האפשרות לפתוח את המורכבות בסיפור חייו של המטופל כמו גם בהבנת ההתפתחות הפסיכו-סקסואלית הילדית. ברגע זה נוצקת המציאות האינדיווידואלית אל תוך התבנית הפילוגנטית, ועל כן ניתן להקנות לה משמעות אחת בלבד, כפי שמסביר פרויד: "סצינות הצפייה בהורים המקיימים יחסי מין, כמו גם סצינות הפיתוי ואיומי הסירוס של הילדות, מהוות ללא ספק קניין מולד, ירושה פילוגנטית [...] הילד נאחז באותן חוויות פילוגנטיות במקום בו התנסותו האישית אינה מספקת. כך הוא ממלא את הפערים שקיימים באמת האינדיווידואלית בעזרת אמת פריהיסטורית, ומחליף את ניסיונו שלו בניסיונם של אבותיו הקדמונים".⁵⁴

האם התבנית הפילוגנטית מכתיבה משמעות פרשנית אחת בלבד? שאלה זו, הנוגעת הן ב"סירוס" והן ב"סצנה הראשונית", תיפתח לדיון מעמיק בהמשך הפרק, והיא קשורה באופן שבו נסגרת בטקסט, בעקבות המפגש עם הממד האימהי, האפשרות למשחקיות פרשנית מתוך פנטזיות קמאיות אלה. ברגעים טקסטואליים אלה נותרת ברית המילה כסמן אמביוולנטי אשר בה בעת שהוא נוגע בפצע, הוא גם מסתיר אותו. פרויד מסמן את העיסוק בברית המילה

54. שם, עמ' 117.

כנקודת מפנה בחיי הילד, ומסביר כי הנוירוזה הילדית של סרגיי פנקייב מגיעה לפתרונה באמצעות הלווינציה אשר הפגישה אותו עם המשמעות העמוקה של ברית המילה וחרדת הסירוס הטמונה בה. הוא מסביר כי באמצעות העיסוק בדימוי זה הופנמו היחסים בין המינים על פי המבנה האדיפלי: בימים שבהם למד הילד להכיר את קיומו של טקס ברית המילה הוא נחשף לכוחה המאיים של חרדת הסירוס והפנים את היחסים הדיכוטומיים וההיררכיים בין המינים, את ה"אין" של האם, את עוצמתו של האב ואת החלוקה הארוטית לקטבים בינריים - אקטיבי ופסיבי, שולט ונשלטת, חודר ונחדרת. באופן הזה מאחד פרויד בין דימוי "ברית המילה" ל"סירוס" ול"סצנה הראשונית" ומקנה לכולם פרשנות אחת. כמו בעולמו הפנימי של המטופל בן החמש, כך גם בטקסט של פרויד העיסוק בטקס היהודי מהווה את הרגע שבו נפתח ונסגר בבהלה החלון אל האפשרות המשחקית הטמונה בסצנה הראשונית - האפשרות להזדהות עם האם כמו גם עם האב, לנוע בין עמדת אובייקט לעמדת סובייקט ולקיים דיאלוג עם המיניות האימהית ועם הסובייקטיביות שלה. זהו הרגע בחיי הנפש שבו מקובע הסירוס כייצוג של היחסים עם האב בלבד, מודחקת האימהות ונחתמת הזהות ה"גברית" של הילד. ברית המילה נותרת כסמן אמביוולנטי בטקסט אשר פותח צוהר להביט בפצע של הילד, ליחסים עם האם ולצורך להזדהות עימה, אך סוגר אותו באותה נשימה באמצעות צימודה אל האב המסרס בלבד וקיבוע המורכבות הרגשית והתנועה הבין-מגדרית אל דיכוטומיה הנעה סביב איבר המין הגברי.

באופן הזה, במהלך תיאור המקרה, בתגובה למפגש עם הפצעים הרבים בחייו של המטופל, מוצבים בטקסט פעם אחר פעם הגבולות המגדריים, ההבנה ההיררכית של גבריות ונשיות והפצע מושלך על האישה, האם. פרויד מתעכב על הפגיעה הנרקסיסטית של המטופל ומתאר את הבהלה שלו ואת "מחאת הגבריות" שלו בתגובה לפגיעות. אך גם הוא, כמו המטופל ובתגובה לפצע, סוגר

את כל החלונות הפתוחים המערבכים בין החוץ והפנים ובין "נשי" ו"גברי", והאפשרות המשחקית הטמונה בסצנה הראשונית נמחקת תחת מבט המפרש את החלום במונחים של היררכיה מגדרית הנעה סביב הפאלוס. על אף שהוא שואל: האם היה הזאב יצור נשי? ומסמן בכך את האפשרות של הקונפליקט מול האם - את הצורך של המטופל להזדהות איתה ואת החרדה מפניה, הוא ממחר להסביר כי לא ייתכן שיהיה לזאב תוכן אחר "שאינו הפחד מן האב", וכי זה "המניע החזק ביותר למחלתו, [...] העמדה האמביוולנטית כלפי כל תחליף-אב היא ששלטה בחייו ובהתנהגותו במהלך הטיפול".⁵⁵

הסצנה הראשונית

לאורך הטקסט ובחיבוריו השונים, אשר בהם שב פרויד לעסוק בסצנה הראשונית, הוא מתלבט בשאלה אם מדובר באירוע ממשי או לחלופין בפנטזיה ילדית אשר הובנתה ושוחזרה בדיעבד: "גם אני הייתי שמח לדעת אם הסצינה הראשונית של המטופל שלי הייתה פנטזיה או חוויה מציאותית, אך בהתחשב במקרים דומים אחרים מן הראוי לומר, שלמעשה כבר לא חשוב כל-כך שנכריע בשאלה זו. סצינות הצפייה בהורים המקיימים יחסי מין, כמו גם סצינות הפיתוי ואיומי הסירוס של הילדות, מהוות ללא ספק קניין מולד, ירושה פילוגנטית".⁵⁶ כך מציג פרויד את הסצנה הראשונית כפנטזיה אוניברסלית ומשייך אותה לקטגוריה של אותן "פנטזיות קמאיות - כך הייתי רוצה לקרוא להן ובודאי עוד לכמה פנטזיות אחרות - [ש]הן קניין פילוגנטי".⁵⁷ כשהוא מעניק לסצנה הראשונית מעמד של קניין פילוגנטי, פרויד ממקם אותה כאירוע ארכאי,

55. שם, עמ' 49.

56. שם, עמ' 117.

57. זיגמונד פרויד. מבוא לפסיכואנליזה, תל אביב: דביר, תשמ"ח-1988 (1916-1917), הרצאה 23, עמ' 255.

זיכרון ללא מושא זיכרון, טרום-אירוע המעורר את הגוף שאין עבורו מילים, ובאופן הזה פותח את המושג אל היותו מרחב מעברי. הוא ממקם את הסצנה הראשונית - בדומה לאירועים ארכאיים אחרים - במרחב המעבר שבין הפנטזיה לבין המציאות, ובכך גם, כפי שמסביר לאקאן, מקנה פרשנות רדיקלית למושגים כגון "אמת" ו"מציאות".⁵⁸ המשגתו של פרויד לסצנה הראשונית מזהה את האירוע כאניגמה, כהתרחשות אשר מהווה עודפות החומקת מתרגום ונחלקת כשלב הכרחי בהתפתחות הפסיכו-סקסואלית הילדית; כשאלה פתוחה במערך הנפשי של מטופלים ומטופלות התרה אחר מענה ופירוש.⁵⁹

כפי שטוען לאקאן, המהלך של פרויד באיש הזאבים משרטט תמונה פסיכואנליטית אשר הולכת מעבר לתוכן ונוגעת במבנה הבסיסי של הנפש ובמשמעותה של עבודה אנליטית אשר בה, בו בזמן שהפרשנות מצביעה על הממשי, היא גם מוכיחה את חוסר האפשרות לגעת בו ולהגיע אליו. עבור לאקאן, הבניית הסצנה הראשונית בתיאור המקרה מייצרת גם פרשנות רדיקלית למונח "אמת", וממקמת אותה מחוץ לשדה הזיכרון הסובייקטיבי של המטופל/ת, וחשיבותה נעוצה בכך שהיא ממחישה את האופן שבו פועלת הפנטזיה ביחס לממשי הבלתי נגיש. תיאור המקרה של איש הזאבים מייצג את המודל המובהק לקיומה של "אמת" מחוץ לדיאדה שבין המטופל/ת והמטופל/ת ופותח פתח להמשגה רדיקלית של "מציאות" שאינה שייכת לאנליטיקאי/ת ואינה קיימת בזיכרונות האנליזנט/ית. המקרה מבהיר את הפעולה הפסיכואנליטית -

58. Jacques Lacan, "The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis", *Écrits a Selection*, Trans. Alan Sheridan, London:

Tavistock, 1977, pp. 30-113

59. באופן דומה לאופן שבו מסמן לפלאנש את התקשורת הבין-דורית שבין האם לתינוק/ת ככזאת המכילה בתוכה מסרים אניגמטיים המעוררים את התינוק/ת לחקר המיניות.

להשיב ולהזכיר את היחס הפרימורדיאלי אל הממשי, את השכחה ביחס למקור, את האפשרות של חוסר האפשרות לגשת אליו. ריצ'רד בוטבי (Boothby), המרחיב את הפרשנות של לאקאן למקרה זה, מסביר כי הפירוש של פרויד לחלום הזאבים והמשגת פנטזיית הסצנה הראשונית מתעקשים על חשיבות חקר האמת והחזרה אל המקור ובה בעת מטילים ספק ביחס בין האירוע לבין המציאות ההיסטורית. הפרשנות הרדיקלית של פרויד מסמנת את חוסר הוודאות האונטולוגית הממוקם במרחב הביניים שבין הזיכרון ההיסטורי להבניה הרמיונית; בין מה שפרויד מכנה "האמת החומרית" לבין "האמת ההיסטורית"; בין חיפוש האמת בארכיבי הזיכרון לבין האפשרות למשחק פרשני חופשי. המשגת הסצנה הראשונית הינה פרשנות אינטר-טקסטואלית אשר שוללת מן האירוע את יסודותיו האונטולוגיים ומשקפת את ההבנה שמשמעותו של טקסט אחד שזורה באופן בלתי ניתן לפענוח בטקסט אחר. הפנטזיה נרקמת כתוצר של דילמה פרשנית הנבנית מתוך הפער שבין חשיבותו של המקור לבין היעדרו האינהרנטי.⁶⁰

המקרה של איש הזאבים מוכיח כי קיים קשר בין הפנטזיה לבין הממשי אשר את טיבו לא ניתן לתפוס לעולם. המציאות ההיסטורית היא הכרחית לריפוי אך ורק מתוך היותה בלתי ניתנת לשחזור בתוך השכחה וחוסר הנגישות המאפיינים את הממשי. באופן שבו היא פועלת, הסצנה הראשונית מהבהבת כאפשרות פרשנית מתחלפת האוחזת בהכרה בעול האמת אך גם בחוסר היכולת לנוע אל מעבר להיותה משחק פרשני ולגעת באמת האונטולוגית. כאשר הזיכרון נכשל ושאלת המקור נותרת ללא תשובה, תפקידה של האנליזה להביא את המטופל/ת אל קצה התהום אשר מעבר אליה לא ניתן לראות: אל אותו רגע מעורר אימה אשר מנכיח את השכחה הפרה-

Richard Boothby, *Freud as Philosopher: Metapsychology after Lacan*, 60. New York: Routledge, 2001

היסטורית, המכסה ומערפלת את המקור השוכן תחתיה. תחושת הבהלה שאיש הזאבים התעורר בה מן החלום והבעתה להיטרף שאחזה בו וליוותה אותו לאורך ילדותו שיקפו למטפל ולמטופל גם יחד את נוכחותה של חוויה ממשית אשר קדמה לחלום והעניקה לו את עוצמתו. השאלה העולה בעקבות החלום – מה התרחש שם? – מבקשת להיוותר פתוחה גם בטקסט ומניעה את המטופל, כמו גם את האנליטיקאי, לחפש אחר תשובות. אך בעוד מושג הסצנה הראשונית מצביע על מקור בלתי נגיש, הפתרון של פרויד מגיע מהר, והוא מתרגם פרט אחר פרט את האירועים שהתרחשו. "מלאו אז [לילד] $n+11/2$ שנים", הוא כותב,

הוא ישן אם כן בעריסתו בחדרם של ההורים, והתעורר אחר הצהריים ככל הנראה, עקב עליית החום, בסביבות השעה חמש שאופיינה מאוחר יותר על ידי הדיכאון. ניתן להניח שהיה זה יום קיץ חם, אם אכן פרשו להם ההורים בלבוש חלקי לתנומה של אחר צהריים [בהערת שוליים: בתחתונים לבנים, הזאבים הלבנים]. כשהתעורר היה עד למשגל A TERGO, שנשנה שלוש פעמים, הוא יכול היה לראות את איברי המין של האם ואת איבר מינו של האב, והוא הבין את המהלך כמו גם את משמעותו.⁶¹

פרויד אף ממשיך ומסביר כי אינו "רואה כל אפשרות אחרת" מלבד האפשרות הזו של התרחשות הדברים "בדיוק כפי שתיארתי כאן".⁶² בתוך הפרשנות שהוא מקנה לחלום הוא אינו רק מתחקה אחר האירועים ההיסטוריים כי אם גם מקבע פרשנות ברורה לתנועה הנפשית שהניעה הסצנה הראשונית בעולמו הרגשי של המטופל. הוא מגיע למסקנה כי בעקבות החלום,

גילה [המטופל] את הנרתיק ואת המשמעות הביולוגית של גבריות ונשיות. הוא הבין עתה שאקטיבי פירושו גברי, ושפסיבי משמעו

61. פרויד, איש הזאבים, עמ' 53.

62. שם, עמ' 73.

נשי⁶³ [...] בזמן החלום הוא הזדהה עם האם המסורסת, והוא נאבק עתה במסקנה הזו. או בתרגום שאני מקווה שהוא מדויק: אם אתה רוצה שאבא יספק אותך, אתה חייב להסכים לעבור סירוס כמו אמא; אבל אני לא רוצה את זה. כלומר, מחאה ברורה של הגבריות!⁶⁴

בשל הצורך לנכס את סיפור המקרה ולקבע אותו בהמשגותיו על ההתפתחות הפסיכו-סקסואלית הילדית, כפי שטוען לאקאן, לא היה פרויד סבלני מספיק על מנת לאפשר למטופל משחק ואחיזה עצמאית בשחזור שנעשה לחלום. הוא התקשה לאחוז במתח הפרשני באנליזה, מיהר לקבע את ה"אמת" שגילה, ובכך תקע טריז של ניכור בין המטופל לבין נרטיב האמת אשר הובנה עבורו מבחוץ. המטופל מעולם לא הצליח להיזכר באותו אירוע אשר פרויד טווה עבורו, ולמרות ניסיונותיו של המטפל, עד סופה של האנליזה ולמעשה עד סוף ימיו גם לא הצליח להאמין בממשותו. בעקבות כך נותר פער, חור, אשר החזיר אליו שוב ושוב, באופן אובססיבי כמעט, הן את פנקייב בסימפטומים פרנואידיים, שהתפתחו במשך חייו, והן את פרויד עצמו, ששב לעסוק במקרה בחיבוריו השונים. אם הסצנה הראשונית מובנית כפנטזיה המאפשרת לפרום ולשזור משמעותיות שונות ומתחלפות ביחס למקור הבלתי נגיש, הפרשנות של פרויד סוגרת את הפער הדיאלקטי שבין הממשי (real) למציאותי (reality) ומציבה במקומו אמת אחת. פירוש המילה פתרון באנגלית (solution) הוא גם תמיסה (בוטבי), ופתרון החלום צריך היה להיוותר כממד פלואידי, נוזל המורכב מיסודות שונים.⁶⁵

63. שם, עמ' 62.

64. שם, עמ' 63.

65. בוטבי מתייחס ל-solution בהקשר אחר, בנוגע לחלום של אירמה, ומפרש את התמיסה כנוזל הזרע. אני לקחתי מתוך דבריו את רעיון ה-solution כפרשנות פלואידי, ואת הניגוד הסימבולי שבין נוזל ומוצק בעמדה האנליטית.

אלא שהאופן שבו כל פרט בחלום מתורגם ומפורט כמרכיב באותו אירוע אף על פי שהוא מצביע על כך שנרטיב החלום מפנה את מקומו לנרטיב אחר, הגועש תחתיו, בו בזמן גם סוגר את האפשרויות הטמונות בתנועה הפרשנית, בהצגת פיצוח נוקשה ומוצק של מקור החלום. במהלך זה קורס המתח הנדרש על מנת להמשיך ולפרק את הטקסט ולטעת בו פרשנויות חדשות ומתחלפות, ונעלמת הסקרנות שמקורה בפער שבין התשוקה לממשי לבין השכחה האופיינית לו. הנרטיב מצטמצם ונבנה כאמת היסטורית אחת המקנה ליחסים בין המינים גוון של יחסי כוחות היררכיים ואף אלימים.

הפער שבין הסצנה הראשונית כאירוע שלא ניתן להגיע אל המקור הטמון תחתיו ועל כן מהווה כר פורה של אפשרויות יחסיות לבין הפרשנות שמקנה לה פרויד, המשרטטת את היחסים המיניים "כפי שהם באמת", מעורר שאלות על מה שנסגר עבור הפסיכואנליזה במעבר החד אל שפה בינרית. אף על פי שלאקאן מסמן את צמצום הפער הפרשני למבנה בינרי, חשוב לסייג ולומר שהתאוריה הלאקאניאנית אינה מובילה לפתרון (solution) פלואידי יותר מן המבנה ההיררכי שהיא מזהה. אומנם, עבור לאקאן, גבריות ונשיות אינן תבניות פסיכולוגיות הנוצרות מתוך הקונסטלציה הטבעית של המיניות הביולוגית אלא קטגוריות המעוצבות בתוך מערכת שרירותית של הבדלים לשוניים המקבלים משמעות היררכית בתוך תרבות, אך התאוריה הפסיכואנליטית שהוא מעמיד מציבה במרכז את השפה כסטרוקטורה המבוססת על ניגודים אשר בבסיסם מונח הניגוד הבינרי בין המינים.⁶⁶ במעבר אל הסדר הסימבולי, על פי

66. Jacques Lacan, *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the école freudienne*, J. Mitchell & J. Rose (eds.), New York: Norton, 1982; Jacques Lacan, *The Seminar XX, Encore: On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge*, Jacques-Alain Miller (ed.), Trans. Bruce Fink, New York: W.W. Norton & Co., 1998; Jacques Lacan, "The Mirror Stage as Formative of the I Function I as Revealed in

לאקאן, הפאלוס אינו עובר רדוקציה אל איבר המין הגברי אלא נותר כמסמן שפתי בעל זכות יתר המצביע על הקטגוריזציה בין המינים כמרכיב אינהרנטי בבסיס השפה, ורק בהמשך, מתוך פרקטיקות תרבותיות, הוא צומח להיות ייצוג של כוח ותשוקה המזוהה עם איבר המין הגברי. כך הוא מצביע מן העבר האחד על המבנה השפתי העומד בבסיס החלוקה הקוטבית בין המינים ומזהה אותה בממדים השונים של התרבות. אך מן העבר השני, כמו פרויד גם הוא מייצר מערך מעגלי שלמעשה רואה רק מין אחד, כאשר עמדת הסובייקט היחידה מאפשרת תשוקה ויכולת לדבר רק באמצעות הזדהות גברית.⁶⁷

לאקאן מצביע על הקפיצה הטקסטואלית של פרויד, המגבשת פתרון יחיד לסצנה הראשונית, וסוגרת את הדלת הפרשנית עבור המטופל. אבל מה שנוצק ונחתם כאן היא רשת עצומה של פנטזיות, רגשות וחוויות בתגובה לדלת הסגורה של חדר השינה של ההורים, ובאופן ספציפי, מחיקת הפרשנויות לגבי האחר של האם עבור התאוריה הפסיכואנליטית אשר נותרת מקופלת בבהלה בתוך שפה בינרית. אולי מתוך שיתוף פעולה עם טראומה ראשונית

Psychoanalytic Experience", *Écrits*, Trans. Bruce Fink, New York and London: W. W. Norton, 2006 (1949), pp. 75-81.

67. במבט ראשון נראה כי לאקאן מציע פתרון עבור הפסיכואנליזה הפמיניסטית בהעברת התאוריה הפרוידיאנית מביוולוגיה מהותנית לשרדה הסטרוקטורלי, אלא שמבט נוסף מגלה כי האתגר שהוא מציב עבור החשיבה הפמיניסטית אינו מקל על הדרך להמשיג באופן אחר נשיות ואימהות ולהכניס אל השפה ממדים סימבוליים שעד כה לא היה להם מקום. הוא מייצר את "האמת ההיסטורית" הפרוידיאנית כאמת לינגוויסטית המוטבעת בשפה, אך באופן הזה הוא גם מעמיד את הפאלוס כמסמן-על בעל זכות יתר, שרק דרכו ניתן להיכנס אל הממד הסימבולי, ואת הסירוס כמה שמכונן את הסדר הסימבולי מתוך ההבדלים בין המינים. בעודו מסמן את חשיבות ההכרה בפער שמתוכו נוצקת השפה, הוא גם משטח את המשמעויות הטמונות בו באמצעות הוצאה דומה של האישא אל מחוץ למערך המסמנים.

לא מעובדת, קורס הפער בטקסט, לא רק עבור פנקייב כי אם גם עבור הפסיכואנליזה עצמה. הרגע שבו נפתחת בעולם הפנימי של הפעוט השאלה מה קיים מעבר לדלת של "החדר האחר" יכול היה לפרוס רשת ענפה של פרשנויות בנוגע לאחרות, ליחסים עם האם שיש בהם ממד שלישי, אך התנועה הטקסטואלית סוגרת על עושר השאלות בתשובה המשמרת את זוגות הניגודים באופן היררכי סביב הציר המגדרי.

הסולם ההיררכי של הזאבים

אחת האסוציאציות לחלום הזאבים, כפי שתיארתי, היא האגדה (tale) על החייט (tailor) ועל הבהלה מזנב (tail) הזאב שנכרת, שבה עולה דימוי הזאבים העומדים זה על כתפיו של זה. סולם הזאבים מתמוטט ברגע שמוזכר הזנב הכרות, והזאב העומד בבסיסו נס בבהלה כשהוא "נחרד מן הזיכרון". אסוציאציה זו לסולם ההיררכי של הזאבים העולה מתוך החלום מזמנת שאלות על האופן שבו קשורה החרדה הניירוטית של פנקייב ביחסי כוח ומהדהדת את מעגל התשוקה והבהלה של המטופל, הקשורות זו בזו. כפי שמפרט פרויד, ארוטיזציה של יחסי כוח אפיינה את מערכות היחסים של המטופל גם בהמשך חייו, כאשר "כל הנערות בהן הוא עתיד מאוחר יותר להתאהב, היו גם הן משרתות, שהשכלתן והאינטליגנציה שלהן חייבות היו ליפול בהרבה משלו".⁶⁸ יחסים אלה באים לידי ביטוי במבנה המאפיין גם את פוביית החיות של פנקייב בילדותו, אשר נע בחוסר מנוחה בין הבהלה מן התוקפנות העולה מבחוץ לבין מעשים אגרסיביים שהוא עצמו מבצע. הוא מיטלטל במעגליות בין חרדה מחיות וסלידה מזוחלים למיניהם לבין, מן הצד השני, מעשים של התעללות שבהם נהג לבתר חיפושיות וזחלים. יחסי כוחות אלה עולים שוב ושוב לאורך הטקסט במעגלי השלכה והפנמה של

68. שם, עמ' 38.

התוקפנות המאפיינים את מערכות היחסים של המטופל וצובעים גם את התהליך האנליטי עצמו.

בעודו מסמן את ההיררכיה המאפיינת את מערכות היחסים של המטופל, משתמרים זוגות הניגודים והסולם ההיררכי בין המינים. אף על פי שפרויד מזהה את זוגות הניגודים הנוקשים המאפיינים את עולמו הפנימי של המטופל, גם הוא אינו נחלץ מן השימוש המסחרר ביחסים ההיררכיים המובנים לאורך הטקסט על הציר המגדרי. הפרשנות הניתנת לחלום הזאבים נעה בתוך הפיצול שבין "עמידתו הזקופה של הגבר ותנוחת הרכינה דמוית החיה של האישה"⁶⁹, והיחסים בין המינים מתעצבים מתוך החלוקה הדיכוטומית אשר בה להיות גבר פירושו להיות אקטיבי עליון ובעל פין ואילו להיות אישה פירושו להיות פסיבית ומסורסת. הבהלה של הזאב הנזכר בזנבו הפצוע באסוציאציה לחלום מאפיינת לא רק את עולמו הפנימי של המטופל אלא גם את המבנה הטקסטואלי אשר מודבק בתנועה המפצלת בין הגברי לנשי בתגובה למפגש עם הפצע ואינו מצליח לחמוק מן הבינריה. בכל מפגש עם ה"פצע" (של הגבר, בברית המילה), ובאופן ספציפי כאשר מתהפכות ה"נורמות המגדריות" כפי שקורה סביב ההתנהגות העדינה של המטופל והצורך שלו להזדהות עם האם, משתמר המבנה ההיררכי סביב הציר המגדרי. המשיכה של המטופל להזדהות עם האם מוסברת כמקרה חריג של ה"קונסטיטוציה המינית שנשא עמו", אשר בעקבותיה "הוא ממחר לתפוס עמדה פסיבית, ומפגין [...] נטייה להזדהות עם האשה יותר מאשר עם הגבר".⁷⁰ הוא מסביר כי כבר מלידתו היה ילד "רך ממושמע ושקט",⁷¹ ובשל נטייה מולדת

69. שם, עמ' 55.

70. שם, עמ' 100.

71. שם, עמ' 31.

זו⁷² נדחק "לתפקיד הפסיכיי" ול"מטרה מינית פסיבית" נשית ומזוכיסטית.

ההזדהות עם האם, על כל המשמעויות שעשויות היו להיות לה, מוסברת באמצעות החלוקות הבינריות סביב הפאלוס. השפה הפאלוצנטרית שאותה נוקט פרויד מסדרת עושר של משמעויות ומורכבות סימבולית אל תוך תבניות הערוכות על פי יחסן אל איבר המין הגברי: להיות אם (להביא חיים אל העולם, ללדת, להכיל, להעניק, ליצור) פירושו להיות פסיבית מבחינה מינית, נחדרת על ידי הפין. התשוקה של הילד להזדהות עם האם (הפנטזיה להצמיח וללדת, הצורך להזדהות עם הדיכאון הסומטי שהיא מבטאת על המשמעויות השונות שלו) פירושה - התשוקה להיות מסופק על ידי הפאלוס. המשמעות של להיות אישה ואם, על פי התמונה שמציב פרויד במוחו של הילד, היא להיות מסורסת, לאבד את הפאלוס ולהשתוקק לו. הפחד מן הזאב - על אף הרמזים לאטיולוגיה שקשורה ביחסים עם האם - מפורש כחרדת סירוס, פחד אימתני מאובדן הפאלוס, פחד מפני האב המסרס. התבנית הפאלוצנטרית המאורגנת כמערכת של ניגודים בינריים אינה מותירה מקום למורכבות הרגשית אל מול הממד האימהי.

קושי זה בא לידי ביטוי גם בפרשנות של פרויד למשמעות חלום הזאבים ובאופן שבו הוא ממשיך ומפתח את מושג הסצנה הראשונית מתוך קורותיו של המטופל הצעיר, אשר מאורגן תחת

72. במקומות אחרים בטקסט מוסברת ההזדהות "הנשית" של פנקייב כתוצר של חוויה מינית טראומטית שבה עבר המטופל אירועי פיתוי למעשים מיניים על ידי אחותו "בנחלה הראשונה, כשעוד היה קטן מאוד" (שם, עמ' 36). בשני המקרים הניתוח של פרויד להזדהות הנשית של המטופל אינו משתנה. אם בשל גורם מולד ואם בשל טראומה נרכשת, נותר הצימוד נשי-פסיכית-חתון. ההזדהות עם האם, על המשמעויות שעשויות היו להיות לה, מוסברת בשני המקרים באופן היררכי באמצעות יחסה אל איבר המין הגברי.

מבנה היררכי של יחסים מיניים בין ההורים. בעקבות החלום, מסביר פרויד, גילה הילד "את המשמעות הביולוגית של גבריות ונשיות".⁷³ עבור פרויד מייצגת הסצנה הראשונית את הרגע אשר בו מבין הילד את היחס המיני כיחסי כוח היררכיים המתעצבים מתוך החלוקה הריכוטומית אשר בה להיות גבר פירושו להיות אקטיבי, פעיל מינית, בעל פין, ואילו להיות אישה פירושו להיות פסיבית ומסורסת. פרויד אף מרחיק ומשרטט את היחסים המיניים בין ההורים ככאלה שנתפסים "על ידי הילד" כאלימות של האב כלפי האם. עבורו, אירוע אניגמטי זה מעורר את הילד מינית ובו בזמן מעלה בו פנטזיות אגרסיביות וסדיסטיות: הילד מבין כי "המעשה בו צפה היה אקט אליים"⁷⁴ ו"בהשפעתה של הסצינה הראשונית הוא הגיע למסקנה שאמו הפכה חולה בגלל מה שאביו עשה לה".⁷⁵

במאמרו "על השלילה" מסביר פרויד כי רעיון השלילה הינו מפתח נפשי אל הלא-מודע שבו מבקשים הניגודים להתאחד ולהתאחות ליצירה של שלישי שיאפשר תנועה.⁷⁶ "השלילה היא דרך להתוודע אל המודחק",⁷⁷ הוא כותב, ומסביר כי באמצעותה מתאפשרת תנועה דרך אזורים נפשיים שאנו מתקשות ומתקשים להיות בקשר איתם. זהו ניסיון לא מודע לגעת ובהמשך לעשות אינטגרציה לאותן אחרויות שעברו פיצול והדחקה. פרויד אומנם מזהה את "ההפרדה החדה והלא רגילה בין אקטיבי-גברי לבין פסיבי-נשי"⁷⁸ כמבנה של פיצול המעורר קשיים בעולמו הפנימי של המטופל, אך הזוגות הבינריים נותרים על כנם גם בפרשנות הטקסטואלית:

73. שם, עמ' 62.

74. שם, עמ' 60.

75. שם, עמ' 97.

76. זיגמונד פרויד, "על השלילה", בתוך: מטעם 11, מגרמנית: דנית דותן, יצחק לאור (עורך), מטעם, 2007.

77. שם, עמ' 154.

78. פרויד, איש הזאבים, עמ' 132.

למעלה-למטה, אני מתבונן-מתבוננים בי, היעדר תנועה-תנועה נמרצת, סובייקט-אובייקט, כמערכת היררכית התואמת את האב טיפוס, או אולי בעצם את האם טיפוס - גבר-איש. אם תפקיד החייט באגדה העולה מתוך האסוציאציה לחלום מהדהד את זה של האנליטיקאי/ת המאחה את הקרע, אוחז בשתי גדות הבר ומצמידן זו לזו באמצעות תפר, איחוי זה של הניגודים אינו מתאפשר בטקסט של פרויד. על אף הופעתם של זוגות הניגודים בטקסט, המאפיינים את עולמו הפנימי הנוקשה של המטופל - הם אינם נפגשים זה עם זה, ולא נוצרת אינטגרציה או אפשרות לדיאלקטיקה.

גם בפסיכואנליזה: איבר מוכה, היסטריה

נראה כי האופן שבו משורטטת הסצנה הראשונית ביחסה להיררכיה ואלומות בין-מינית מהדהד את עולמו הפנימי של פנקייב והתנועה הסוגרת בטקסט משקפת את חוויית הבהלה החוזרת על עצמה בחייו של המטופל. הפיצולים בטקסט; תנועת הבהלה הממהרת לסגור את סימני השאלה בהקשר ליחסים המיניים; הקשר החוזר על עצמו שוב ושוב בין מיניות ליחסי כוח; האופן שבו מובנת הסצנה הראשונית כיחסים היררכיים ואלים - כל אלה מעוררים שאלות על הדרך שבה מחלחלת המציאות הטראומטית אל הפרשנות האנליטית.

זיכרונות טראומטיים, כפי שטוענת ג'ודית לואיס הרמן (Herman), אינם נגישים לאנליטיקאי כספר פתוח בעל נרטיב מובנה מתחילתו ועד סופו. הם משתבללים וקוראים לפענוח מתוך גזרי זיכרונות ושברי אירועים שצפים כפיסות זיכרון טראומטי בטקסט של המטופל/ת. פרויד, אשר עוסק בטקסט בקיומם של זיכרונות מחפים, מזהה משהו מהמבנה האלים של המיניות, ומייצר-משחזר את הסצנה הראשונית כמאבק כוחות בין המיניים. כמו בתנועת החלום, הטקסט רווי בגוון של בהלה מפתחת החלון המערבב בין הפנים לחוץ, בין הגבר לאישה, בין סובייקט לאובייקט, ומטלטל יחד את המטפל והמטופל

בין קצוות הניגודים בחרדה מן האפשרות לערבב אותם זה בזה. מחקרם של אברהם וטורוק (Abraham and Torok), העוקב אחר שרשראות מילים בין שפות, מזהה "רוח רפאים" או למעשה כוך שפתי הנוצר בטקסט של איש הזאבים.⁷⁹ הם מזהים את השפה הפואטית של איש הזאבים, שמסרבת להגיע לפתרון בין מציאות או פנטזיה כסימפטום אשר צמח בשל "אירוע" או ממשק עם טראומה. כך, תוך סירוב להיות מפורש, תוך מאבק לחמוק מן הבחירה בין אירוע שהתרחש לפנטזיה תוך-נפשית, מייצר את עצמו איש הזאבים כאניגמה המסרבת להיפתר. אותם קריפטונימים שהתקפלו אל תוך עצמם במרווח שבין מסמנים ומסומנים הם תוצר של קונפליקט שנגזר עליו שתיקה, שאין לו מקום או אפשרות גישה אל הרובד השפתי. השביל השפתי שאחריו עוקבים אברהם וטורוק מגיע אל סיפה של טראומת ילדות שהתרחשה בתוך המשפחה ושפנקייב היה עד אליה אך בו בזמן היא הכילה בתוכה את הציווי לא להיאמר ועל כן סומנה כקשר שפתי של שתיקה. אם הפרשנויות השונות מציבות את הסצנה הראשונית כמקור בלתי נגיש שאין לו מקום בשפה, פרשנות זו מסמנת את האירוע הטראומטי בלב חלום הזאבים כסימפטום המייצר חור במערכת השפתית. ציווי השתיקה וההסתרה המלווה את הטראומה הוא שמייצר את סימפטום החרדה החוזר על עצמו הן בחייו של המטופל והן בתהליך הטיפול.

אברהם וטורוק מתארים את "איש הזאבים" כ"תרגום של טקסט אל תוך טקסט מומצא (בשתי המשמעויות הנלוות אליו - 'הוצאה אל האור' של הטקסט ו'צירה' שלו).⁸⁰ במובן הזה, העמדה של פרויד, הנעה בין הטראומה כאירוע שהתרחש במציאות ההיסטורית, לבין הפנטזיה של המטופל והמציאות הפנימית, מהווה אומנם

79. Nicolas Abraham and Maria Torok, *The Wolf Man's Magic Word: A Cryptonymy*, Trans. Nicholas Rand, University of Minnesota, 1986
80. Ibid. 1xxii. תרגום שלי.

שיקוף של עמדת המטופל המסרב "לצאת את העולם" ולבחור בין הפרשנויות, אך אולי זהו גם ניסיון לייצר - במודע או שלא במודע - בתהליך האנליטי עצמו עמדה המאפשרת להכיל מרחב מעברי ומשחקי, כפי שמתאפשר במרחב הביניים הוויניקוטיאני; עמדה שיש בה אפשרות להיות גם וגם.

על פי המשגה זו של טראומה, הקושי במפגש עם האירועים הארכאיים אין מקורו במיניות עצמה ואף לא בחוסר האפשרות לתרגם את האירוע שהתרחש אל הרובד השפתי, אלא הוא נעוץ בציווי השתיקה המלווה אותם. ההכרח לא לומר הוא אשר מעורר בהלה בכל פעם שנפתח חלון ההזדמנויות לכניסתה של מילה. כמו בחלום הזאבים, המבט האנליטי (המכיל את הציווי: לדבר!) מעורר את האימה הארכאית להפר את הציווי (לא לדבר!), ועל כן בכל פעם שנפתח החלון הוא גם נסגר באימה באופן המותיר את סימניו בטקסט, כסימפטום אמביוולנטי הקרוע בין הקצוות. הזיכרון שאינו נגיש וכמה לתרגום גם מכיל בתוכו את ההכרח לא לומר ועל כן מותיר את המטופל שבוי בבהלת הטראומה, ומשחזר בכל פעם את המבנה הטראומטי עצמו. בהיותו שקוע בדילמה מתמשכת יוצר פנקייב את אותו כוח לינגוויסטי, שפה סודית ושבורה שתאפשר לו להמשיך לדבר מבלי לבחור בין האפשרויות.

כשהוא מנתח את התגובה של המטופל ליחסים המיניים ול"סצנה הראשונית", פרויד מתעכב על המיניות האנאלית של פנקייב ומפרש אותה כהזדהות עם המיניות של האם שהיא נשית, מזוכיסטית ואף היסטורית. הוא מתאר את האופן שבו "אמו הפכה חולה בגלל מה שאביו עשה לה", ומסביר כי עבור המטופל ההזדהות עם האם באה לידי ביטוי באמצעות המעיים וכי "ההפרעות בתפקודו של אותו אזור קיבלו עתה משמעות של רגשות חיבה נשיים, וזו נשמרה גם לכל אורכה של המחלה המאוחרת".⁸¹ תיאורים אלה ואחרים לאורך

81. פרויד, איש הזאבים, עמ' 97.

הטקסט, הממירים את איברי האישה - הרחם והווגינה - במעיים, מייצרים קו מחבר בין תהליך העיכול לתהליך הלידה, וקושרים את העמדה האנאלית של המטופל - הן את העצירות והן את ההנאה האנאלית - במיניות נשית.

הביטוי שבו משתמש פרויד, "איבר מוכה היסטריה",⁸² על מנת לתאר את תגובת המעיים של המטופל, עשוי לגלות משהו מתנועת הבהלה המלווה דווקא את הטקסט ולפתוח מחשבה נוספת לגבי שכבות הטראומה המונחות תחתיה. במילים אלה - "איבר מוכה היסטריה" - הוא משתמש על מנת לתאר את השתתפות המעיים של המטופל בשיחה האנליטית, אך חיבור הסימפטומים של פנקייב בבהלת הרחם מעלה שאלות על הטראומה, על הכאה (beating) ועל "ההיסטריה של האישה" (כמו גם של הגבר), המצופה לעכל את הבלתי אפשרי אך נותרת דוממת, ועל כן היסטרית, אל מולו. פרויד אומנם שם את הדגש על מבנה נשי מזוכיסטי, אבל קריאה נוספת בפרשנות זו מאפשרת לשאול על הקושי לעכל את החומרים ולהצביע על כך שהתגובה הנפשית של המטופל קשורה גם במרכיב הטראומטי של החומרים שאותם הוא נדרש לעכל. ה"מעיים ההיסטריים" של המטופל כמו גם התנודות בין הקצוות הבינריים בטקסט משקפים אולי את אותה עמדה אמביוולנטית-היסטרית אל מול הטראומה.

כפי שמסבירה ג'סיקה בנג'מין, נקודת העיוורון של הפסיכואנליזה, אשר נולדה מתוך הטיפול בהיסטריה, טמונה בקשר שבין אלימות להיסטריה, ופעמים רבות באה לידי ביטוי בסירוב להתבונן בממדי הכאב והטראומה אשר גוזרים - על המטופל/ת ועל הפסיכואנליזה - שתיקה.⁸³ נראה היה, כותב פרויד, "שהמעשה

82. שם, עמ' 95.

83. Jessica Benjamin, *Shadow of the Other*, New York & London: Routledge, 1998

בו צפה היה אקט אלים, למרות שארשת פניה של אמו העידה על הנאה.⁸⁴ מילים אלה מובילות אל פרשנות אחרת הטמונה בסצנה הראשונית, ומתוכן עולה האפשרות כי ההזדהות של פנקייב עם האם קשורה לממד ההיסטרי המצווה על שתיקה ועל תגובת הכיסוי של הטראומה. אותה הסתרה, אותו ציווי על שתיקה, אותו כיסוי של מה שלעולם אסור להביאו אל השפה, משתחזרת בחייו של פנקייב ובקשר הטיפולי. גם הוא מתאמץ לחייך, משתף פעולה עם ההכוונות הפסיכואנליטיות של פרויד, אבל מתחת לפני השטח מסתובב עם "בטן מלאה". פרויד, אשר מסמן את קיומו של "הפצע", מדביק אותו פעם אחר פעם אל האם כחלק מגופה ובכך מדלג על האפשרות לגעת בפצעים של המטופל הניצבים מולו וזועקים בשתיקתם.

המשפט "איבר מוכה היסטריה" מבקש לתאר אומנם את תגובת המעיים של המטופל, אך התרגום לעברית והשימוש במילה "מוכה" מסגירים את הבהלה העולה במפגש עם האיבר המוכה, עם הפצע, הבאה לידי ביטוי בתנועה הטקסטואלית המסתירה את הפצע הטראומטי: כל מפגש עם הפצע (איבר מוכה) מוביל להיסטריה טקסטואלית העסוקה בהסתרה של הטראומה. אם נגזרה שתיקה על הפסיכואנליזה, המבט ביחסי כוח ובאלימות, במעשה ההכאה או באיבר המוכה הוא המעורר את הבהלה ההיסטרית עד אשר הופך בתוך התנועה הטקסטואלית ל"פצע של האישה".⁸⁵ האפשרות להתבונן בעומק הפצע שמביא המטופל מותירה בקוראים ובקוראות שובל של שאלות על המציאות שאפפה את הילדים האלה והעולם שאל תוכו גדלו. האופן שבו נקשרת המיניות של המטופל באלימות,

84. פרויד, איש הזאבים, עמ' 60.

85. אפי זיו מסמנת את המעבר שעושה פרויד מתאוריית הפיתוי לתאוריית הדחף ככזה אשר נטוע בציווי השתיקה המוטל על הפסיכואנליזה. ראו אפי זיו, "גילוי עריות", מפתח: כתב עת לקסיקלי למחשבה פוליטית, 2020, עמ' 34-13.

ואף בהשפלה, והמיניות המוקדמת מאוד של האחות, שכלל הנראה אף הובילה לסצנות פיתוי מוקדמות בינה לבין פנקייב, מעוררים שאלות בנוגע להתרחשותה של טראומה מינית. המבנה הטראומטי, ההיסטורי, של הטקסט מאופיין בחוסר היכולת להחזיק מרחב של שאלות, בתהליך שבו המגע עם הפצע מוביל אל אחיזה מבוהלת בפאלוס. אף על פי שהדברים עולים בטקסט, המבט הבלתי אפשרי בפצע סוגר על השאלות הרבות העולות ממנו, כאשר הפצע מוצמד אל האישה כתוצר של הביולוגיה שלה, של הדימומים ושל היותה חסרת פין.

באופן הזה מגלה התרגום לעברית משהו מן המהלך הטקסטואלי אשר, כפי שהראיתי, מותיר את "הפצע" כמאובן מפתח בטקסט.⁸⁶ דימוי ברית המילה אשר חוזר ועולה בו כמו מבקש לסמן את אותה פגיעות, את הפצע אשר בבהלה טקסטואלית מושלך פעם אחר פעם על האם נעדרת הפין ומחזיר אל היחסים הבינריים בין המינים.

קריסת 'הסצנה הראשונית'

אל מול האופן שבו משרטט פרויד את הסצנה הראשונית כאירוע המפגיש את הילד עם היחסים המיניים "כפי שהם", דיונים מאוחרים יותר על אודות הסצנה מעבירים את מוקד הדיון מהיותה אירוע טראומטי, אשר בו נכפית על הילד הכרה במיניות כיחסי כוחות של שולט ונשלטת, אקטיבי ופסיבי, פוצע ונפצעת (ואף מדממת), אל עבר היותה ציר מארגן במערך יחסי האובייקט בהתפתחות הילדית. אנליטיקאים כגון אוגדן, מלצר וארון מדגישים את התרומה של הסצנה הראשונית ליצירתיות ולהתפתחות.⁸⁷ עבורם, פנטזיה זו

86. במקור הגרמני הביטוי דומה יותר לזה הקיים בתרגום לאנגלית: hysterisch .affiziertes organ (hysteria affected organ).

87. Lewis Aron, "The Internalized Primal Scene", *Psychoanal. Dial.*, 5 (1995): 195-237; Donald Meltzer, *Sexual States of Mind*, Perthshire,

מייצגת את הרגע שבו מפנימ/ה הילד/ה לא רק את דמויות ההורים כי אם גם את היחסים ביניהם, השלב שבו נפתח מרחב משולש והסובייקט/ית המתהווה מזהה את עצמו/ה בתוך שדה של כוחות חיצוניים הפועלים סביבו/ה. הסצנה הראשונית המופנמת היא מרחב משחקי אשר בו יכול/ה הילד/ה "לקבל את הכול": לזהות את עצמו/ה כבעל/ת מגדריות מרובה, להזהות עם כל אחת מדמויות ההורים, להשתוקק לסירוגין לקחת חלק בתפקידים מיניים שונים ולפתח תחושת עצמי המכילה בתוכה אינטראקציות דינמיות עם ייצוגים שונים, המתכתבים זה עם זה ובו בזמן סותרים זה את זה. למעשה, הסצנה הראשונית משקפת את ראשיתו של מעבר מיחסים דיאדיים אל מול האם (ואף אל מול כל אחד מההורים לסירוגין) אל מרחב טריאדי שבבסיסו ניצבת ההכרה בהיות הילד/ה חלק משדה מורכב של יחסים, הכולל את היחסים בין ההורים.⁸⁸ המרחב המשולש מכיל את האפשרות לצפות ביחסים בין שניים אחרים או לחלופין לקיים יחסים עם אחר/ת תוך כדי הכרה בקיומו/ה של שלישי/ת הצופה מבחוץ. בפנטזיית הסצנה הראשונית הילד/ה מעמיד/ה את עצמו/ה לסירוגין כצופה או משתתף/ת ביחסים: הוא/היא מפתח/ת את האפשרות המנטלית לנוע בין צפייה להשתתפות, אשר מאגדת בתוכה גם את ניצני המרחב הנפשי שיש בו תנועה בין מיידיות לסימבוליזציה, בין עשייה למחשבה. הוא/היא מסוגל/ת אז לנוע בין מחשבה על עצמו/ה כאובייקט/ית לבין קיומו/ה כסובייקט/ית עבור אחר/ת. בו בזמן שהוא/היא סובייקט/ית פעיל/ה אל מול כל אחד מן המשתתפים הוא/היא גם אובייקט/ית אשר שלישי/ת צופה בו/ה. הסצנה הראשונית מייצגת התפתחות תחושת עצמי

Scotland: Clunie, 1973; Thomas H. Ogden, *The Primitive Edge of Experience*, Northvale, NJ: Aronson, 1989

88. מושג הסצנה הראשונית מתכתב במובנים רבים עם המשגתה של קליין את "הדמות ההורית המשולבת" (combined parent figure), שעליה ארחיב בהמשך.

מורכבת, החובקת בתוכה התרחשות טריאדית ותנועה בין היות סובייקט/ית והיות אובייקט/ית. רק אז נרקמת תמונת ההורים כסובייקטים שלמים, קשורים ומופרדים, המהווים גם הם אובייקטים עבור אחר/ת. בתוך פנטזיית הסצנה הראשונית האם והאב קשורים בקשר משמעותי ביניהם, המדיר מתוכו את הילד/ה, אך גם קשורים בקשר משמעותי אל הילד/ה באופן המדיר מתוכו את ההורה האחר. אחת ההשלכות המרכזיות של מושג "הסצנה הראשונית" נעוצה בהפנמה המשחקית לא רק של הדמויות ההוריות כי אם גם של היחסים בין ההורים ובגילוי ה"חדר האחר" על משמעויותיו הסימבוליות. במפגש עם תמונת הסצנה הראשונית מפתח/ת הילד/ה דימוי סימבולי לא רק ליחסים שלו/ה עם האם והאב בנפרד כי אם גם ליחסים בין האם לאב, והייצוג הפנימי מועשר בממד עומק נוסף המכיל דמויות שונות, אחרויות וכן קונפיגורציות יחסיות בין שני אחרים. בתוך אותם יחסים פוגש/ת הילד/ה את התשוקה האימהית אל ממד שלישי, אל האב. בעוד הדיאדה הראשונית בין אם לילד/ה ממוקדת ביחסים דו ממדיים בין שניים, הסצנה הראשונית מייצגת את אתגר ההתמודדות עם עזיבת האם, עם ההפנמה של מרחב נוסף אשר בו משתוקקת האם ומתענגת מקיומו של אחר, שלישי. חוויה זו בעולם הילדי פותחת סקרנות, ציפייה ועוררות לצד תחושת זרות והדרה (exclusion). הילד/ה מגלה כי מבטה של האם נישא גם למקום אחר, האנרגיות הליבידינליות שלה מוכוונות מחוץ למרחב האימהי-ילדי והיא כמהה לאחרות שמעבר אליו/ה. רגע זה, המהווה למעשה מפגש של הילד/ה עם המיניות האימהית, מעורר תחושת של נטישה ובדידות כאשר הכריכה הדיאדית נחדרת בידי ממד בלתי מוכר אשר מושך אליו את תשומת הלב, האהבה והתשוקה של האם. אותו שלישי מכונן יחסי התענגות עם האם שהילד/ה מודר/ת מהם ועל כן מביא עימו, בין היתר, חוויה של היעדר וחסר, נטישה ופרידה, ניתוק וקריעה - התמודדות שיש בה פצע, ביחסים עם הממד האימהי.

מעניין כי בעוד שפרשנות זו מהדהדת תחושות של היעדר, קטיעה ושבר בחוויה הילדית, פרויד מבצע היפוך השלכתי ומדביק את החוסר, ההיעדר, אל איבר מינה של האם. תחושת הפצע של הילד/ה וחווית החסר שלו או שלה מתגלגלת בפרשנות הפרוידיאנית אל הסירוס שעברה האם, וחווית הפגיעות – הטראומטית אולי, בעקבות היעדרה של האם לאורך ילדותו של פנקייב בשל מחלתה – הופכת, על פי המילים שטומן פרויד במוחו של הילד, לחדירה סדיסטית ואלימה של האב אל האם. האם פרויד מזדהה עם הזעם שחוה הילד כלפי האם ובשל כך אינו מסוגל להמשיג אותו? מבלי להיכנס לעומקה של שאלה זו, אני מבקשת לסמן את האופן שבו אל מול תחושותיו/ה של הילד/ה – הכמיהה, התלות והקטנות במפגש עם יכולתה של האם להפנות את מבטה לכיוון אחר, להעניק את אהבתה לאחריות שמעבר אליו/ה, ממחר פרויד להסביר את הסצנה הראשונית כאירוע אלים של האב כלפי האם, ומפנה את המבט אל "הסירוס של האם". על פי ארון, הסצנה הראשונית מייצגת שלב התפתחותי חשוב אשר אינו חייב להיות טראומטי. באמצעות פנטזיה נפשית זו נפתחת בפני הילד/ה ההזדמנות לאחוז ברגשות עוצמתיים אשר לעיתים סותרים זה את זה, ונפרס לראשונה ציור מורכב, תלת ממדי. עם זאת, הוא טוען, כאשר אין אפשרות לאחוז בפערים ובסתירות, כאשר אין יכולת לתנועה הדיאלקטית שבין הקיום כאובייקט/ית וכסובייקט/ית, כאשר אין מרחב ליצירתיות משחקית רב מגדרית, הסצנה הראשונית אינה ממלאת אחר ייעודה הנפשי והיא הופכת לטראומטית. אז נקטעת התנועה היצירתית ההתפתחותית, הילד/ה (או המבוגר/ת) נאחזת/ באופן חד צדדי, בצד אחד של המשוואה, לופת/ת באופן נוקשה את הזהויות המגדריות ומצמצם/ת את התנועה המשולשת של היחסים לכדי תמונה בינרית והיררכית של מאבק בין המינים.⁸⁹

89. Aron, "The Internalized Primal Scene", pp. 195-237.

חשוב לסמן את החדשנות של פרויד, שראה את המטופל וכתב את הטקסט בראשית המאה ה-20, ואת היכולת שלו לשים את האצבע על הצורך של הילד להזהרות עם האם בתוך חברה שמרנית שבה בולטות ההפרדה וההיררכיה המגדריות. אך כפי שאבקש לטעון, בשל כהלה ממורכבות היחסים עם האם, משתמרת הנוקשות בתהליך הפרשני, והאפשרות לערער על הבינריה המגדרית, הזועקת מתוך הטקסט, אינה עושה את דרכה אל התאוריה הפסיכואנליטית. בתוך הפרשנות הפסיכואנליטית שמציע פרויד, נראה כי הוא עצמו מתקשה להחזיק את הסתירות והפרדוקסים: הוא אינו יכול להכיל את הפנטזיות המתחלפות שבין הזדהות נשית והזהרות גברית; הוא מתקשה לשחק ולפרום את התשוקה, הנעה לסירוגין בין האם והאב; הוא שב ומדגיש את הצורך לבחור בין אקטיביות ופסיביות ונמנע מלהכיל את הקיום הדיאלקטי כסובייקט/ית וכאובייקט/ית ואת האופן שבו הם שלובים זה בזה. התשוקה לחזור אל הרחם, אשר נתפסת על ידי פרויד כחרדה ובריחה מן העולם, עשויה להשתמע גם כצורך לחזור אל אותו מרחב ביניים משחקי שיתך זה בזה את זוגות הניגודים, 'גמיש את הגבולות ויקנה לו מוצא מן התפיסה הבינרית וההיררכית הרודפת אותו. המבנה התלת ממדי, שיכול היה להיווצר במפגש עם המשמעויות הנפשיות של הסצנה הראשונית, קורס שוב ושוב אל מבנה דו ממדי, בינרי, בשל הרתיעה מלתת נפח תלת ממדי לדמותה של האם. בכל פעם שהטקסט מפגיש את הקוראים והקוראות עם שאלת המיניות האימהית, כלומר עם שאלת קיומה של האם כסובייקטית בעלת תשוקה מעבר ליחסים הדיאדיים עם הילד, מסיט פרויד את המבט אל הפנטזיה של האם (חסרת הפין) להיות מסופקת על ידי הפין, מחד גיסא, ואל החרדה של הילד לעבור סירוס ולאבד את הפאלוס, מאידך גיסא. בליבו של חוסר היכולת להכיל את המורכבות הטריאדית נעוץ הקושי לפגוש את הסובייקטיביות האימהית, ובעקבותיו פרויד מצמצם את התחושות המורכבות, האמביוולנטיות, שעולות במרחב המשולש

שנוצר, וממשיג אותן באמצעות שפה פאלוצנטרית, ומכסה את היחסים עם האם באמצעות האחיזה באיבר המין הגברי. באופן הזה הופכת גם ההמשגה הפסיכואנליטית של הסצנה הראשונית תחת ידיו של פרויד מפנטזיה נפשית הפותחת צוהר אל מרחב טריאדי ומשחקיות ילדית יצירתית לאירוע טראומטי שבו מפנים הילד את היחסים בין המינים כבינריים, היררכיים ואליםים. בהשקפת העולם הפאלוצנטרית מתהפכת האפשרות למפגש עם סובייקטיביות אימהית, הטמונה ב"סצנה הראשונית", לכדי מבט של הילד בהיעדר של האם. באופן פרדוקסלי, ההמשגה הפסיכואנליטית של הסצנה הראשונית, אשר מהווה ייצוג סימבולי מורכב להכרה ראשונית של הילד ביחסים טריאדיים, קורסת בפרשנות של פרויד ליחסים שאין בהם אלא אחד בלבד: הפאלוס והשלילה שלו.

אומנם האפשרות לגעת במקור ההיסטורי של החרדה הגועשת, הצצה ועולה בחלום הזאבים, אינה קיימת, ולא ניתן לשאוב את הזיכרון הממשי מתוך נככי הלא-מודע של המטופל, אך באמצעות סימון המקומות בטקסט אשר בהם מאבד "הפצע" את שכבות המורכבות שלו, קורס המתח הדיאלקטי ונעלמות התשוקה והסקרנות להגיע אל המקור, ניתן לשרטט את הכתם העיוור של פרויד, ואולי גם של הפסיכואנליזה.